

**Nemzetközi Kapcsolatok
Multidiszciplináris Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Bósz Anett

**A liberalizmus gazdaságelméleti hagyományai, különös tekintettel az etikai
megalapozásra**

című Ph.D értekezéséhez

Témavezető: Dr. Trautmann László CSs

© Bósz Anett

TARTALOMJEGYZÉK

I. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA	4
I.1 A kutatási téma jelentősége	4
I.2 A kutatói alapállás, kérdések, hipotézisek	4
I.3 A téma indoklása és rövid bemutatása	8
II. ALKALMAZOTT KUTATÁSI MÓDSZER	13
II.1 A dolgozat módszertana	13
II.2 Kutatási eredmények	15
III. A DOLGOZAT ÖSSZEFOGLALÓ LEÍRÁSA	19
III.1 A liberális eszmerendszer eszmetörténeti összefoglalója, megújulási kísérletei és eszmetörténeti korszakai	19
III.2 Egy sikeres eszmetörténeti korszak: az ordoliberalizmus	20
IV. A KUTATÁS EREDMÉNYEI	23
V. FŐBB HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE	26
VI. A TÉMÁBAN ÍRT SAJÁT PUBLIKÁCIÓK	29

I. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA

I.1. A kutatási téma jelentősége

A dolgozat álláspontja szerint olyan útkeresés közepén van a világ, amelynek megoldása kérdéses, a kimenetek eredményessége pedig nem garantált. A populizmus harmadik hullámának térnyerése, a II. világháború óta felépített nagy intézményrendszerek és nemzetközi szervezetek, közösségek gyengélkedése mind azt mutatja, hogy szükséges újragondolni, újraszervezni a világrend értékrendszerét.

A liberalizmus nem most született, az általa megfogalmazott értékek és társadalomszervezési ajánlat mintegy négy évszázados múltja, ókori görög filozófiában gyökerező mivolta, az emberiség krízisein keresztül fejlődő eszmerendszere a mai napig meghatározza az életünket. Nem először került válságba, és – amennyiben helyesek az értekezés feltevései – valószínűleg nem is utoljára.

Vita zajlik arról, hogy a liberális eszmerendszer bukásához érkezett-e el, azonban az eszmetörténet részletes elemzése és az eszmerendszer korábban, valamint a jelenben elkövetett hibáiból levont mélyebb következtetések és az arra való törekvés, hogy az eszmetörténet során elrontott társadalomszervezési és gazdaságstratégiai elemeket javítsuk, ne pedig az egész eszmerendszerről mondjunk le, alig jelenik meg a szakirodalomban.

A kutatási téma jelentősége abban áll, hogy rámutat egy korábbi liberális eszmetörténeti korszakra – az ordoliberalizmusra –, annak gazdaságstratégiai és társadalomszervezési eredményeit elemzi, és egy lehetséges utat vázol fel arra nézve, hogy a neoliberalizmus korszakának lezárulása után (mert a dolgozat amellet érvel, hogy ez az eszmetörténeti korszak lezárult), a liberalizmus milyen alapelvek mentén és mely gazdasági keretrendszeren belül tudja segíteni a társadalmat a fejlődésben.

I.2. A kutatói alapállás, kérdések, hipotézisek

A dolgozat hipotézisei:

- 1) A neoliberalizmus korszaka lezárult, egy új eszmetörténeti korszak veszi kezdetét a liberális eszmerendszer keretein belül.
- 2) A liberális eszmerendszer keretein belül létezik olyan gazdaságstratégiai tervezési irány, amely releváns válaszokat ad a jelenkor kihívásaira.

A dolgozat állítása:

A piaci eszköztár – megfelelő társadalomszervezés esetén – szolgálhatja az egyenlő méltóság és egyenlő bánásmód elveit, a piac ebben a felfogásban nem cél, hanem eszköz a nagyobb jólét és a nagyobb jogegyenlőség felé vezető úton.

A XX. század második felében egyéni felelősségvállalást és gazdasági fellendülést hozó eszmetörténeti szakasz, a neokonzervatív-neoliberalis időszak a rendszerváltás előkészítésében és lefolytatásában is nagy szerepet játszott, azonban társadalmi szakadékokat és szolidaritáshiányos környezetet teremtett. A neoliberalizmus válaszképtelenségnek mutatkozott mind nemzetgazdasági, mind világgazdasági szintű kihívásokra, melyek a XXI. században keletkeztek, mint a „szegénység ördögi köre” (Nurske, 1953.), az esélyegyenlőség hiánya, vagy akár a menekültválság. Ennek a válaszképtelenségnek egyenes következménye, hogy a neoliberalizmus korszaka lezárul.

A legújabb kori társadalomszervezők felismerték, hogy a szabadság egyenlőtlen eloszlása nem jellemezheti a társadalmat, valamint azt, hogy a köztársasági hagyomány kevesebb, mint a jogállami hagyomány. A munkapiac szervezése fontos, a XXI. században pedig az lett irányadó, hogy szervezése az emberi méltóságot szolgálja. A XXI. századi liberalizmus ilyenformán nem azt jelenti, hogy a társadalomszervező a lehető legnagyobb piaci szabadságot biztosítja a társadalom tagjainak, hanem azt, hogy a legnagyobb intézményrendszerek az egyenlő méltóság és az egyenlő bánásmód elvét szolgálják – akár feláldozva érte a kisebb állam melletti érvet. (Kis, 2009.)

A dolgozat állítása, hogy új évezred társadalmi és gazdasági változásai közepette a liberalizmusnak abban az esetben van esélye a megújulásra, ha új fejezete a felelősségvállalást és a közösségi gondolkodást helyezi a középpontba. (Dardot-Laval, 2013.)

A dolgozatban a liberalizmus következő fejlődési lépcsőjének megnevezésére az „újliberalizmus” fogalmát használom. Az újliberalizmus a dolgozat felfogása szerint az ordoliberalis *hagyományokhoz való visszatérést jelenti*. Az ordoliberalisok jártak a XX. században a legközelebb ahhoz, hogy a klasszikus liberális elvek a gyakorlatban is megvalósulhassanak.

A Bentham-i és Locke-i hagyományokhoz való visszatérés szintúgy fontos a dolgozatban. John Locke szerint a nevelés az a folyamat, amely során az ember válik valamilyenné. Ahhoz, hogy felelősségvállalásra képes, felnőtt állampolgárok tudjanak felnőni, jól működő oktatási rendszer kell, melyben a közösségi gondolkodás áll a középpontban. A dolgozatban a közösségi

gondolkodást, az egymásért és a társadalomért való felelősségvállalást, Dardot és Laval (2013.) nyomán nevezem „új racionalitásnak”.

Az új liberalizmus az erős versenyfogalom definíciója mellett teszi le a voksát, és a szabadság, valamint az egyéni felelősségvállalás kettőse lesz számára a legfontosabb. Ugyanakkor az újliberalizmus már nem épít egyoldalúan a „*homo oeconomicus*”-ra (Csuka et. al., 2008.) Ha a liberalizmus emberképe így alakulna át, az eszmerendszer meg tudna fogalmazni egy olyan gazdaságstratégiai tervet, amely alapján az új gazdasági rend is emberközpontúvá válhat. Ezzel a neoliberalizmus által elkövetett hibákat kiküszöbölné.

Foglalkozom az amerikai és a német szabályozási logika különbségével. Az amerikai logika szerint „*mindent szabad, ami nem tilos*” elvével, a német liberalizmus szerint, azt szabad, ami szabályszerűen engedélyezett. A dolgozatban a kettő összhangját is kutatom, mert előfeltevésem a szabálykövető egyén. Úgy vélem, hogy ilyen emberképpel, megfelelő gazdaságstratégiai és társadalomszervezési ajánlattal, a jövő globális kormányzásában a jelen kor társadalmi képesek lesznek maguk mögött hagyni olyan hibákat, amelyek a korábbi válságokat okozták. (Dardot-Laval, 2013.)

Az ordoliberalizmushoz való visszatérést a dolgozat azért tartja megfelelő megoldásnak, mert II. világháborút követő időszakban morális, gazdasági és társadalmi válságból kellett felállni, és ezt az ordoliberalis gazdaságstratégiai tervezés, valamint társadalomszervezési ajánlat képes volt segíteni. Amellett érvelek, hogy a rendszerváltás egy fegyverek nélküli háborúként is felfogható, és a transzformációs válság sok tekintetben hasonló társadalmi kihívásokat teremtett, mint a háború utáni korszak.

A „*gazdasági szabadság eszménye*” (Hayek, 1951.) nem pusztán növekedést, jólétet, de méltóságot is hozott németek millióinak, a vasfüggönyön túl. A „*liberális reneszánsz*” indulása már korábban megkezdődött. Walter Lippman, 1937-ben publikált cikket, melyben a klasszikus liberalizmus eszményeinek megerősítése mellett tesz hitet. Ez a cikk, majd később az 1938-ban rendezett Lippman-konferencia megteremtette a liberalizmus megújulásának lehetőségeit. (Dardot-Laval, 2013.) E lehetőséggel nemzetgazdaságok, filozófusok, közgazdászok és jogászok egymástól eltérő módon éltek. A Német Szövetségi Köztársaságban egy olyan irányzat született, amely közel hozta a polgárokhoz a klasszikus liberális elveket, elkezdte kiszűrni a tisztességtelen piaci magatartást, felemelni igyekezett az addig elfeledett társadalmi csoportokat, és alapvető jogi – nem pedig szociális – kérdésként tekintett a szegénység legmélyebb szintjeinek felszámolására.

A szándék, hogy „szüntessük meg a szegények és a gazdagok közötti ellenségességet” valamint hogy „a verseny segítségével elérhető a haladás és a nyereség – a szó legjobb értelmében vett társadalmisítása, és amellet fenntartható az egyén teljesítményre törekvése is” (Erhardt, 1957, 1990. p. 7.), alapjaiban változtatta meg a háború utáni Németországot. A gazdaság termelékenységének erősítése és a társadalmi igazságosság megteremtése egyszerre volt cél az ordoliberalizmus megteremtőinél. A verseny akadályozásának kritikája már az alap gondolatok közt megjelenik, a klasszikus liberális elveknek megfelelően nem azt tűzi ki célul, hogy az állam magára hagyja a gazdaságot, hanem azt, hogy az egyén önrendelkezését és alapvető jogait ne sértse működésével. Erhardt szembenézett azzal, hogy a kor társadalmi viszonyai közt nem elképzelhető az állami szerepvállalás lényeges csökkentése, ugyanakkor az adócsökkentés célját ennek ellenére kitűzték.

Az ordoliberalis iskola nem csak a gazdaság, de a demokratikus intézményrendszer helyreállítását is célul tűzte ki. „A jólét általános növelésével a gazdaságpolitika kétségtelenül értékes hozzájárulást nyújthat Nyugat-Németország demokratizálásához.” (Erhardt, 1957, 1990, p. 11.) Az egyes társadalmi csoportok közti szakadék és a különböző társadalmi csoportok egymással való szembenállásának felszámolását is fontosnak tekintették, ami – ahogyan az egykori kancellár fogalmaz – az osztályharc megszüntetéséhez vezet. A fogyasztás szabadságát kiterjesztő stratégia az egyéni szabadság és az önmegvalósítás útját kívánta biztosítani azok számára, akik korábban nem voltak képesek hatást gyakorolni a saját sorsukra, mert a gazdasági-társadalmi lehetőségeik szűkösek voltak. Az ordoliberalisok a gazdasági humanizmust képviselték, egy gazdaságon túli elemet, az emberiséget tűzték ki a társadalmi rendszer céljául. (J. Horváth, 2000.) Vallották, hogy „A verseny a legeredményesebbnek ígérkező eszköz arra, hogy a jólétet megvalósítsuk és fenntartsuk.” (Erhardt, 1957, 1990. p. 7.) A liberalizmus dolgozatban elemzett fejlődési lépcsőfokai, elkövetett hibáiból való tanulságok, valamint az egyes társadalmakban megteremtett fejlődési potenciál azt mutatják, hogy az eszmerendszer azokban a korszakokban tudott a leginkább hozzájárulni a társadalom és a gazdaság fejlődéséhez, amikor az erkölcsöt helyezte középpontba. Ez az értékválasztás a klasszikus liberális elvekkel is összhangban van, de a szabadság, a rend és a szolidaritás közti összhang keresése közepette is sikeres modelleket teremtett. Erre jó példa az ordoliberalizmus korszaka.

A jólét általános növelésével kívántak hozzájárulni Németország demokratizálásához, ennek egyik legerősebb lába az új gazdaságstratégiai tervezési szemlélet. Mintegy alaptörvényként tekintik a kartell-ellenes szabályozást, ami a KKV-szektorban nyújt teret. (Schwartz, 1957.)

Az '50-es évek ordoliberalis törekvései nem pusztán a vállalkozás szabadságának kiterjesztésében járt élen, de a demokrácia és a piaci folyamatok fogyasztói oldalának szempontjából is. „*A fogyasztás szabadságát biztosító demokratikus alapjog logikus kiegészítése a vállalkozás szabadsága, hogy azt termelje vagy azt szüntesse meg, ami számára a piac adottságaiból, azaz az összes egyén szükségleteinek megnyilvánulásából szükségesnek vagy eredményesnek ígérkezik.*” (...) „*A demokrácia és a szabad gazdaság logikailag éppúgy összetartoznak, mint a diktatúra és az államilag irányított gazdaság.*” (Erhardt, 1957, 1990. p. 11.)

I.3. A téma indoklása és rövid bemutatása

Széleskörű konszenzus van a szakirodalomban abban a tekintetben, hogy a három eszmerendszer, a liberalizmus, a szociáldemokrácia, a konzervativizmus mind megújulásra szorulnak. A neokonzervativizmussal egy időben megjelenő neoliberais gazdaságpolitika korszaka lezárult, egyelőre azonban erősen hiányos az elképzelés: mi következik a neoliberalizmus után. Erre a kihívásra gazdaságpolitikai téren keres választ a dolgozat.

A dolgozatban elismerem a liberalizmus – utolsó eszmetörténeti lépcsőfokának hibáiból eredő – eszmetörténeti válságát, és azt az állítást kívánom bizonyítani, hogy ez a liberalizmus eszmerendszerén belül korrigálható. Az új világrend kialakulása közepette különös fontosságot képvisel a társadalom szervezésében vallott elvek csoportja, valamint azok társadalommal való megosztása. Ezek elmulasztásának már a gyakorlatban is megmutatkozó következményei vannak. A globális trend az, hogy az elégedetlen néptömegeknek populista politikusok képesek csak látszólag releváns választ adni az életükben felmerülő kérdésekre, ennek magyarázata nem pusztán az emberiség kihívásaiban, de az eszmerendszerek válságában és válaszképtelenségében is keresendő.

A globális világ kihívásaira adott válaszok a világszintű társadalom megléte és az egész emberiségre kiterjedő közösségtudaton, valamint a közösségi felelősségvállaláson keresztül válhatnak hatékonyá. Ehhez szükséges az egyenlő méltóság elvének egyetemessége, valamint a különböző kultúrák és társadalmi csoportok közti indokolatlan, és teljesítményt rontó különbségek felszámolása.

A harmadikutas gazdaságpolitika olyan szemléletet vázolt fel, amely tartalmazta a szociális érzékenységet, elméleti alapját döntően a liberalizmus egalitárius ága adta. A liberalizmusnak ez a populárisabb vonulata, hiszen az esélyegyenlőség jóval szélesebb értelemben vett értelmezéséről, és egyfajta gazdasági esélyegyenlőségről is beszél. A liberalizmus ott vesztett

momentumot, hogy nem keresett időben választ a XX. század utolsó és XXI. század első évtizedében jelentkező kihívásokra, és most már több évtizedes késésben van.

A politikai értelemben vett főáramtól való elfordulás és a populisták erősödése (Chryssogelos, 2013.) válságtünet, amely alapján egyértelmű, hogy a mérsékelt politikusok és pártjaik a globális kihívásokra sok esetben képtelenek releváns megoldáscsomagot felvázolni – így a társadalom bizalmát sem élvezik, holott az elmúlt évszázad legnagyobb társadalmi-politikai vívmányai a politikai mainstreamből érkeztek.

A II. világháború utáni Európa, az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának*¹ 1948. december 10-én való elfogadása, a Harmadik Birodalomtól minden értelemben való elfordulás, és az emberi méltóságra, valamint az egyén szabadságára és diszkriminációmentességre alapozott, új európai kontinens megteremtette azt az európai egységet, amelynek végső törekvése a béke közös őrzése, a jólét és a szabadság stabilitása, valamint a totalitárius diktatúráktól való minél nagyobb távolságtartás. Ezzel párhuzamosan született meg a felismerés: az egyenlő méltóság elvének gyakorlati megvalósulásához elengedhetetlen, hogy felszámolják a nélkülözést, és megteremtsék azt a gazdasági feltételrendszert, amelynek keretében egyre szélesebb társadalmi csoportok gyakorolhatják szabadságukat. (Erhardt, 1957.; Röpke in J. Horváth, 2000.)

Ugyanebben az időszakban, az Egyesült Államokba hazatérő veteránok a New Deal Amerikájába (Zala, 1986.) tértek haza: egy hadi gazdaságban páratlanul megerősödött, világpiaci értelemben hegemónná váló gazdaság vált a jólét motorjává, amely hamarosan az egyéni- és kollektív szabadságjogok, a jóléti stabilitás és a sokszínűség szimbólumaként vált világhatalommá a bipoláris világ nyugati felén.

A biztonsággal párosuló stabil jólét és a háború utáni eufória nem tartott sokáig, az 1960-as évek végén jelentkező, és Ronald Reagan amerikai elnök, valamint Margaret Thatcher brit miniszterelnök hivatali ideje alatt főárammá váló neoliberalizmus és neokonzervativizmus korszaka egy új típusú társadalmat hozott létre. (Harvey, 2000.) Ennek fő oka, hogy a kor technikai és gazdasági feltételei nem tették lehetővé a jóléti állam korszakában, hogy a biztonság és a szabadság közötti összhang maradéktalanul megvalósulhasson, és ezért a jóléti állam kritikájaként nagyobb hangsúly került a szabadságra a politikai irányításban, beleértve a gazdaságpolitikát is. Fő cél a kollektívizmussal való szembe helyezkedés volt. Fő társadalmi rendezőelvvé az egyén önmagáért való korlátlan felelősségvállalása és önálló boldogulása vált.

A piaci liberalizáció, az árak kontrolljának megszüntetése, a tőkepiacok deregulációja, kereskedelmi akadályok lebontása, az állami befolyás – privatizáción keresztüli – csökkentése,

¹ https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/hng.pdf

fiskális megszorítás és makroökonómiai stabilizáció, pénzkínálat és monetáris intervenció, államháztartási hiány visszaszorítása, minimális állam és kicsi kormány. Ezek a pontok a williamsoni tíz ponttal (Benczes-Blahó, 2002.) lényegében összhangban vannak, és pontos képet adnak a neoliberalis gazdaságpolitikáról. A neoliberalizmus ugyanakkor egy fejlődési modellre is utal, melyben a gazdaságstratégiai tervezés maga a piac szabadon engedése, és a piaci törvények minél tisztább formában való érvényesülése az irányadó. Célkitűzései közt szerepel, hogy az állam szerepét minimálisra csökkentsék, és az egyének szabadságát a lehető legszélesebb értelemben terjesszék ki. (Benczes, 2016.)

Hiába a '70-es évek neoliberalis törekvése, amely újjá kívánta építeni az egyes társadalmi csoportok kezében összpontosuló gazdasági erőt, a klasszikus liberális elvektől való elfordulás korszakát jelentette a 2008-ig eltelt negyven év. (Harvey, 2005.).

Bár a neoliberalizmus közel sem a piaci fundamentalizmus szinonimája, mégis ezzel azonosítják, holott több társadalomfejlődési modell is kialakult – az USA és az NSZK erre jó példák. A Reagan-i társadalom- és gazdaságpolitika fejlesztette a gazdaságot és a társadalmat, az NSZK pedig megmutatta, hogy a liberalizmus új iránya az emberi méltóság mindenekelőtt való tisztelete – ahhoz pedig kell a szociális értelemben vett biztonság, a gazdaság minden szereplője számára.

Két jól elkülöníthető szakasz látszik kirajzolódni a XX. századi liberalizmus történetében, és ezek egymástól eltérő modellt alkottak a gazdaságirányításban. Az első korszak nagyjából az 1930 és 1960 közötti időszakot fedi, melynek leghangsúlyosabb lenyomatai a német gazdasági csoda, a szociális piacgazdaság és az ordoliberalisok (zászlóvivők Eucken, Erhard és Röpke). E korszak állítása, hogy a gazdaságot nem elég irányítani, szervezni kell. (Dardot-Laval, 2013.) Elképzelésük szerint az erős jogrendszer és a jól szabályozott piac képes jó mederben terelni a gazdaságot és meghozni a gazdasági fejlődést. (Erhardt, 1957.) Ők voltak azok, akik kimondták: a Smith-i értelemben vett éjjeliőr-állam nem elég. II. világháborút követő időszakban, az NSZK-ban megvalósuló szociális piacgazdaság elméleti alapjait részben liberális gondolkodók és közgazdászok adták.

A második szakasz, amelyet a tudomány neoliberalizmusnak nevez, a '70-as évek közepétől induló új hullám, amelyet már a privatizáció, a piaci liberalizáció, a dereguláció és az állami újraelosztás minél kisebb mértékűre zsugorítása jellemez. A neoliberalisok jól fejlett jogállamot támogattak – ebben nem tértek el ordoliberalis féltestvéreiktől. (Venugopal, 2015.) A *Mont Pelerin Társaság* és a *Chicago-i iskola* olyan gazdasági modellt teremtettek, melyet aztán az USA katonapolitikai védőernyője alatt, az egész világon, diktatúrákban is elterjesztettek.

(Harvey, 2005.) Végző soron nem a jogállam bontakozik ki a neoliberalizmusból, hanem a technológiai modernizáció.

Ugyan a neoliberalizmus alapvetően segíti a jogállami normákat, de az elmúlt harminc évben olyan rendszert teremtett, ami nem fér össze a jogállami normákkal. A neoliberalizmus társadalmi szakadékmélyítő hatása (Harvey, 2007.) a rosszabb anyagi helyzetben levő rétegektől elvette az önmegvalósítás lehetőségét, azok számára pedig, akik viselkedése piackompatibilis volt, és akik jólétben tudtak élni, a teljesítménykényszerbe való bezáródás csapdáját teremtette meg. A szabadság leple alatt egy olyan társadalom épült, amely minden társadalmi csoportot másként érintett rosszul. Nem a liberális értékek voltak fontosak, hanem az egyéni szabadság. (Harvey, 2007.)

Az a társadalmi csoport, amely a neoliberalizmus emberképe szerint „helyesen” cselekedett, és nagy piaci teljesítményre volt képes, a szabadidejének feláldozásával fizetett a piaci pozíciójáért. A társadalom alsóbb rétegei pedig elestek az esélyegyenlőségtől, nem tudtak kitörni a társadalmi rétegből, amelybe beleszülettek. Ennek oka az volt, hogy a neoliberalizmus társadalomszervezése nem tette lehetővé a társadalmi mobilitást. (Dardot-Laval, 2013.) A neoliberais-neokonzervatív fordulat gondolatiságából következett az is, hogy az alsóbb társadalmi csoport tagjait széles közvélekedés alapján bélyegezték morálisan alsóbbrendűnek, ezzel végérvényesen szakítottak el egymástól társadalmi csoportokat. Ezek a gazdaságirányítási rendszerből adódó szerepek azonban ellentmondanak a klasszikus liberalizmus emberképének. (Szentés, 2006.)

Az eszmerendszer emberképe – pontosabban eredetileg megalkotott emberképe – nem volt koherens a neoliberalizmus által képviselt gazdaságpolitikai irányvonallal. Bár a szabadság védelme érdekében kezdődött el a gazdaság átalakítása, de visszatekintve jól látható, hogy ez a szabadság nem tudott megvalósulni, ezért a neoliberalizmus kritikusai joggal jegyzik meg, hogy ez a korszak végül olyan világot teremtett, amelyben már nem a szabadság társadalmát építették, hanem a vállalatok érdekében cselekvő, teljesítménykényszeres menedzserekét. (Dardot-Laval, 2013.)

A közösség szervezésre is negatívan hatott a neoliberalizmus, és erősítette az individualizmust. A neoliberalizmus egyenlőtlenségeket okozott, de nem talált megoldást az enyhítésére. A neoliberalizmust sokszor úgy írják le, mint egy radikális *lassez faire* tapasztalatot, pedig eredeti elképzelések szerint arról szól, hogy hogyan kell szabályozni a piacot, hogy az jól működjön. A piaci liberalizációs politika lerombolta a háború utáni keynesiánus konszenzust és a jóléti államot. Egy olyan világot épített helyette, amelyben a biztos jövedelmet nyújtó, nyolcórás

munkát sokak számára a temporálisan létező munkahely, vagy a részmunkaidő váltotta fel. (Dardot-Laval, 2013.)

A jóléti állam lerombolása ugyan egyéni szinten sok esetben okozta egzisztenciák összeomlását, a neoliberális gazdaságpolitika fellendítette a gazdasági növekedést, mind az USA-ban, mind számos, korábban fejlődő, mezőgazdasági országban, amelyben a gazdasági szerkezetváltást is segítette. (Venugopal, 2015.) A neoliberalizmus '70-es években megerősödő vonulata „a társadalmi szolidaritás minden formáját támadta” (Harvey, 2007. p. 23.), és akadályozta az esélyek kiegyenlítődének megvalósulását. A Ronald Reagan és Margaret Thatcher által uralt korszak ugyan egy jobboldali politikai ideológiai áramlatot képviselt, melynek keretében „valójában a *laissez faire* kapitalizmus és a kulturális konzervativizmus összeolvadásának” volt szemtanúja a világ, itt azonban nem állt meg – írja Heywood (2003), mert mind a szociáldemokrata, mind a liberális pártokra erős hatást gyakorolt. Így vált a neoliberalizmus az euroatlanti térségben politikai hegemónná, ezen keresztül pedig a globalizált kapitalizmus ideológiájává. (Heywood, 2003.)

Számos cikk születik és született a neoliberalizmusról, azonban definíciót elvértve találni. A legtöbben azt írják: „*neoliberalizmus, ahogyan én látom*”. Nagyjából 1000 cikk jelent meg 2002 és 2005 között a neoliberalizmusról évente (Boas – Gans-Morse, 2009.), mégsem rajzolódik ki egy konszenzuálisan alkotott definíció, amelyet végül mindenki el tud fogadni. Ennek okán a neoliberalizmus és a neokonzervativizmus definícióját is megalkottam, amelyet a dolgozat egészére nézve érvényesnek tekintek.

A neoliberalizmus az 1970-es években megerősödő gazdaság- és társadalompolitikai újhullám, amely új válaszokat adott arra a kérdésre, hogy hogyan kell szervezni a társadalmat. Gazdaságpolitikáját a minimális állam és dereguláció, valamint az áru- pénz és tőkepiacok liberalizációja jellemezte, társadalompolitikája az egyéni szabadságot hangsúlyozta, ugyanakkor nélkülözötte a szolidaritást és a közösségi felelősségvállalást, ezen keresztül pedig a szándékot is, hogy megakadályozza a leszakadó társadalmi rétegek ellehetetlenülését. A piac önszabályozó mechanizmusai és a piaci szereplők racionális viselkedése mellett tesz hitet, emberképe a saját gazdagodását önerőből elérni képes egyén, aki élni tud szabadságával. A társadalom azon szereplőit, akik erre önerőből képtelenek, morálisan alsóbbrendűnek tartja, ezzel megerősítve a törésvonalat, amelyek a társadalom gazdagabb és szegényebb rétegei közt húzódnak.

A neokonzervativizmus a konzervatív eszmerendszeren belüli forradalomként fogható fel, amely az 1960-as évek Amerikájára adott ellenforradalmaként is értelmezhető. Radikális antikommunizmus jellemezte, mely megmutatkozott külpolitikai, társadalompolitikai és közgazdaságtudományi értelemben is. Alapvetően motiválta az USA társadalmának hagyományos értékekhez való visszatérésének előmozdítása, valamint az, hogy a növekedést és a társadalom egyes tagjainak boldogulását a New Deal politikája nélkül, a munkapiacra és a piaci folyamatokra alapozza. A totalitarizmussal szembeni erős fellépés és a demokráciavédelem jellemezte, ebből eredően tette morális kérdéssé a bipoláris világ felbomlását, de azt is, hogy a nemzetgazdaság működésébe ne engedje be az egalitárius eszmét.

II. ALKALMAZOTT KUTATÁSI MÓDSZER

II.1.A dolgozat módszertana

A dolgozatban alapvető módszertanként az összehasonlító forráselemzés jelenik meg, mely kiegészül a liberalizmus történeti és eszmetörténeti bemutatásával, valamint makrogazdasági adatok elemzésével.

A dolgozat eszmetörténeti és történeti fejezetei az ókori filozófia, a felvilágosodáskori filozófusok, a morálfilozófia, a klasszikus politikai gazdaságtan alapjait képző gondolkodók művein, valamint a XIX. és XX. századi liberalizmus képviselőinek forráselemzésén alapulnak. Az ókori filozófiából származó alaperények mellett, a liberális eszmerendszer közel négy évszázados történetének erkölcsöt és erényt elemző, ezeket előtérbe helyező gondolatain vezetnek végig ezek a fejezetek.

A dolgozat elemez statisztikák és nemzetgazdasági mutatók alapján egy közel négy évtizedes makrogazdasági trendvonalat a Német Szövetségi Köztársaság II. világháborút követő szűk négy évtizedéből. A neoliberalizmus és az ordoliberalizmus eszmetörténeti korszakainak bemutatására az összehasonlító elemzés módszerét választottam, a gazdaságstratégiai tervezési és társadalomszervezési ajánlatból következő társadalmi-gazdasági következmények, valamint mikro- és makroökonómiai eredmények tekintetében.

Az utolsó fejezet kitér egy gyakorlati példára, az Európai Unióra a liberális eszmerendszer és liberális demokrácia megerősítése szempontjából vizsgálja a Fehér Könyv Európa Jövőjéről című kiadmányt, összehasonlító elemzést ad a lehetséges forgatókönyvek alapeseteiről, valamint kitér az Unió következő költségvetési ciklusára előírányzott alapelvekre, amelyek a demokráciát és a jogállamot védik a közösségben. Az EU nem esettanulmány ugyan, de jó példa arra, hogy mi történik egy közösségben, amelynek nem csak elméletben, de gyakorlatban is fontos a liberális eszmerendszer értékeiből következő intézményrendszer és

társadalomszervezési alapelvek. Ezek kikényszeríthetőségét a dolgozat nem elemzi, a Fehér Könyv és a jelenleg zajló költségvetési ciklus (2021-2027) elméletben megjelenő célrendszerét azonban sorra veszi.

A hipotézisvizsgálat a fenti forráselemzéseket, valamint nemzetgazdasági eredményeket használja bizonyításul, a gazdaságstratégiai és társadalomszervezési, valamint államszervezési ajánlatok hiányosságait pedig egy empirikus kutatáson alapuló tanulmánnyal pótolja, amely az erényekről, az erkölcsről és ezek taníthatóságáról szól.

Jelen írás Arisztoteléstől, Platónon át, John Locke, Hugo Grotius, Immanuel Kant, Adam Smith, David Hume, Thomas R. Malthus, John Stuart Mill, David Ricardo, Thomas Jefferson, Edmund Burke, Ludwig Erhard és Wilhelm Röpke gondolatait kölcsönzi annak bizonyítására, hogy a liberalizmus azon eszmetörténeti korszakaiban segítette leginkább a társadalomfejlődést, amikor a morális kérdéseket elsődlegesnek tekintette. A neoliberalizmus mintegy négy évtizedes történetének, gazdasági-társadalmi eredményeinek elemzésén keresztül pedig bemutatja az ellenpróbát: egy olyan időszakot, amelyben mintha annak társadalmi kísérlete zajlott volna, hogy mi történik abban az esetben, amikor a gazdasági liberalizmus – ahelyett, hogy kiegészítené azt – felülkerekedik a politikai liberalizmuson és az erények uralmán, ezzel szembefordulva a klasszikus liberalizmus eredeti céljaival.

Végül pedig, annak bizonyítása után, hogy *az államszervezésnek nem pusztán jogi, de bölcséleti törvényei is vannak* (Gervai-Trautmann, 2013.), a dolgozat egy tanulmány (Vezzali et al, 2015.) bemutatásával azt kívánja bizonyítani, hogy a megfelelő államigazgatási és intézményrendszeri keretek megadása mellett fontos a társadalom tagjainak megfelelő oktatása is. Ezen keresztül elérhető, hogy ne egy csupa „ördögökből álló nép” (Kant, 2015.) legyen az, amelynek társadalomszervezési ajánlata az erényeken és az egyenlő méltóság elvének mind nagyobb érvényesítésén nyugszik.

A dolgozat várható eredményeinek összefoglalása a dolgozat elején:

A dolgozat előfeltevéssel él, hogy a liberalizmus hozzájárulhat a XXI. századi kihívások kezeléséhez, és képes megújulni, olyan társadalomszervezési ajánlatot megfogalmazni, amely segíti az emberiséget abban, hogy ne pusztán környezeti, de társadalmi értelemben is beszélhessünk fenntarthatóságról.

II.2. Kutatási eredmények

A klasszikus liberalizmus képviselői nem a piacra értették az állami beavatkozás tilalmának axiómáját, hanem az emberek magánéletébe, magánszerződéseibe, jogaiba. Szigorúan véve, a jogállami normák keretének felvázolása is beavatkozás – emiatt nem anarchiáról beszélünk –, de ez a szabályozás elvezet a *polgárok jogainak és méltóságának egyenlőségéhez*. A klasszikus liberalizmus korszakában az *emberi méltóság* kérdésköre nem ezzel a szókapcsolattal jelenik meg, de amikor Adam Smith vagy John Locke a munkavállalók nyomorának felszámolásáról, vagy a tömegek kilátástalansága elleni fellépésről beszél, voltaképpen az esélyegyenlőség és a gazdasági életben is szerveződő civil szervezetek mellett érvelnek. Ez vezetett el a XIX. században a munkavállalói érdekképviseletekhez, így a dolgozat amellett is szeretne érvelni, hogy a klasszikus liberalizmus hozzájárult a szociáldemokrácia fejlődéséhez is a XIX. században, bár a két korszakot nem szabad összemosni.

A XIX. századi liberalizmus is alapvetően az egyéni és a kollektív szabadságjogok kiterjesztéséről szólt, ugyanakkor, a piac – ahol már akkor is működött – monopóliumokat, kartelleket, nagyvállalkozókat és önmagukat nagyon szerényen ellátni képes munkavállalókat eredményezett. Ezek miatt a társadalmi kihívások miatt, a XX. század első felében a liberálisok érezték, hogy a piac mindenhatóságát hirdetni nem lehetséges, mert éppen a széles tömegek nyomora világított rá: a szabályozatlan piac voltaképp alapvető jogokat vitat el millióktól.

A neoliberalizmust megteremtő 1938-as Lippmann-konferencián éppen emiatt volt nagy vita a liberális teoretikusok közt: vajon az eszmerendszer válságát a klasszikus liberális elvekhez való mindenáron ragaszkodás, vagy ezek végletes elárulása okozza a liberalizmus elméleti és gyakorlati válaszképtelenségét a fennálló problémákra. A nagy gazdasági világválság évtizedének végén történik ez, egy évvel azelőtt, hogy a III. Birodalom lerohanta volna Lengyelországot, ezzel végérvényesen átalakítva az egész világot. A II. világháború rávilágított arra, mi történik egy olyan világban, amely teljes egészében elvitat egyéni- és kollektív szabadságjogokat társadalmi csoportoktól. A haláltáborokba és munkatáborokba küldött emberektől még az élethez való jogukat is.

Ezeket a borzalmakat követően lépnek színre az ordoliberalisok, a II. világháború utáni Nyugat-Németországban, és igyekeztek „*meggyógyítani a társadalmat*” (mint Wilhelm Röpke), valamint olyan költségvetési politikát folytatni (Ludwig Erhardt nyomán), amely a piaci folyamatoknak hadigazdaságot és fasiszta diktatúrát követő újjáélesztésénél, az emberi méltóság és a piaci folyamatokba bekapcsolódók jogainak kőbe vésésével kezdődik. Itt azonban nem áll meg.

Ugyan a gazdaságstratégiai tervező a teljes foglalkoztatottságot – mint az erőforrások maximális kihasználását – célként tűzte ki, tisztában volt azzal, hogy az idősek és a betegek (vagy akár a kisgyermekes édesanyák) időlegesen, vagy végérvényesen kiszorulnak a munkapiacról. Ez Ludwig Erhardt és társai szemében kötelezettségeket ró az államra, mert úgy látják, egy ember méltósága és alapvető jogai nem sérülhetnek azért, mert önállóan nem tud jövedelmet termelni.

Az 1938-as liberalizmus-vita lényege, hogy annak a csoportnak is igaza volt, amelyik azt képviselte, hogy a klasszikus liberális elvekhez való végletes ragaszkodás vezetett az eszmerendszer válságához, és azoknak is igaza volt, akik azt állították: a klasszikus liberalizmus mind nagyobb elárulása miatt került krízisbe a liberalizmus. A piac kizárólag piackompatibilis állami beavatkozásokkal való szabályozása fontos liberális alapelv. Egy másik liberális alapelv, hogy az emberi méltóság mindenkit megillet, és az alapvető jogok mindenki számára gyakorolhatók kell, legyenek. A kérdésre, hogy vajon a piaci szabadságjogok vagy a társadalom minden tagját megillető méltóság fontosabb érték-e, különböző válaszok adhatók. A klasszikus liberalizmus képviselői ott hibáztak, hogy nem keresték a két alapelv közti összhangot.

Az ordoliberalizmus abban különbözik a neoliberalizmustól, hogy az emberi méltóság mindenekfölött való mivoltából vezeti le az elveit (ez meglátszik az 1949-es német alaptörvényben, amely azóta is tartja magát, melynek első mondata: „*az emberi méltóság mindenekfölött való és elidegeníthetetlen*”). Ez azonban arra kötelezte képviselőit, hogy rendszerszintű válaszokat adjanak a szegénység teremtette esélyegyenlőség hiányára. A neoliberalizmus ezt nem tette meg, ennek következményei pedig már a '90-es években is jól látszottak. A 2008-as világválság ugyan önmagában még nem jó érv a neoliberalizmus válságára, még egyértelműbbé tette, hogy a neoliberalis gazdaságpolitika hegemoniájának vége. Az ordoliberalizmus nem pusztán az emberi méltóság középpontba állítása miatt vált kutatásom középpontjává, hanem azért, mert úgy vélem, az eszmetörténeti korszakok közül ez állt a legközelebb a klasszikus liberális elvek gyakorlatban való megvalósulásához.

A liberálisok feladata az, hogy egy sok tekintetben eltorzult – és a liberalizmus utolsó eszmetörténeti korszakában teremtett – értékvilág után újragondolják a liberalizmust. A neoliberalizmus milliók számára csak reménytelenséget vagy újratermelt szegénységet hozott, mialatt másoknak a korlátlan felemelkedés és lehetőségek világát teremtette meg, mindeközben még a közösségek sziluetteit is elmosta. Ebben a folyamatban kulcsszerep jut az egyén és a közösség újbóli összekötésének. Az egyéni és kollektív szabadságjogoknak, a társadalmi csoportoknak. Érdemes a tolerancia szó helyett az elfogadást használni, és irányelvnek

tekinteni. A türelem kifejezés helyett az integrációt érdemes használni, a békés egymás mellett élés helyett minden ember és a jogrendszer tiszteletét előtérbe helyezni.

Fontos leszögezni, hogy egy ilyen világban a piacgazdaság nem vadlovak vágója a mezőn. A piacgazdaságot a liberálisok feladata derbivé szelídíteni, ahol mindenki akkor indulhat, amikor eldőrdült a startpisztoly, és ahol a bírák – a jogállami normák, a gazdasági versenyhivatalok, a versenyszabályozás – kezeskednek a tisztességtelen piaci magatartás kiszűréséért.

Egy másik kérdés, amivel foglalkozni kell, a neoliberális társadalomszervezési ajánlata, és annak válaszképtelensége az új globális kihívásokra, melyek kétségkívül szintet léptek az elmúlt két évtizedben. A nemzetbiztonsági kockázatot jelentő terrorizmus, a fegyveres konfliktusokból és klímaváltozásból eredő migráció, valamint a populisták ezekre adott válasza, a szabadság és a biztonság szembeállítás mind e kérdéskörbe tartozó jelenségek. Az európai közösségben – ahogyan a dolgozat utolsó, jelenkori gyakorlatot érintő fejezetében megmutatkozik – ez a kettő, nem hogy szemben áll egymással, hanem úgy teremtik kölcsönösen egymást, ahogyan a szabadság és a felelősségvállalás.

Itt érkezem a dolgozat első hipotéziséhez, miszerint a liberális eszmerendszer nem bukásához, hanem eszmetörténeti fordulópontjához érkezett. Amennyiben az eszmerendszer jelenleg megfogalmazott tartalma – úgy gazdaságstratégiai mint társadalomszervezési kérdésekben – szolgálja a társadalomfejlődést, akkor a liberalizmus új korszakot nyithat, és megújult formában létezhet tovább. Csak abban az esetben lenne kijelenthető, hogy egy eszmerendszer bukásához érkezett, ha képtelen lenne olyan ajánlattal előállni a társadalom számára, ami releváns választ ad a fennálló kihívásokra. Míg a neoliberális a fent sorolt hiányosságok miatt válaszképtelenné vált a felmerülő kihívásokra, addig az ordoliberalizmusban mind a két feltevésre adott pozitív válasz megtalálható.

Hipotézisvizsgálat

Dolgozatom hipotézisei az alábbiak voltak:

- 1) A neoliberális korszaka lezárult, egy új eszmetörténeti korszak veszi kezdetét a liberális eszmerendszer keretein belül.
- 2) A liberális eszmerendszer keretein belül létezik olyan gazdaságstratégiai tervezési irány, amely releváns válaszokat ad a jelenkor kihívásaira.

Amennyiben felvázolható olyan ajánlat a liberális eszmerendszer keretein belül, amely releváns válaszokat ad a jelenkor kihívásaira, úgy az 2.) számú hipotézis elfogadható.

A 2.) számú hipotézis az ordoliberalizmus elemzésén keresztül fogadható el. A liberalizmus e XX. századi leágazása nem pusztán sikeresen küzdött meg a klasszikus liberális elvek gyakorlatban való megvalósításáért, de a II. világháborút követően egy olyan gazdasági-társadalmi rendet valósított meg, amely minden korábnál nagyobb volumenű gazdasági növekedést ért el, miközben a társadalmi igazságtalanságokat is kezelte.

A 2.) számú hipotézist a világgazdasági, valamint a társadalmi folyamatok igazolják. A klasszikus liberalizmus képviselői közül Adam Smith tézise a társadalmak szintjén is értelmezhető: amennyiben egy közösségnek hátrahagyott tagjai vannak, az a közösség összhasznát csökkenti. Ennek gyakorlati megvalósulását leginkább a dolgozat 5. fejezetében tárgyalt, Európai Unió gazdasági- és társadalmi folyamatok kérdéskörében elemzem. A közösség a globális partnerség egy kontinens-szintű változatát valósítja meg, olyan módon, hogy betartja azt a klasszikus liberális elvet, hogy az egyéneknek – jelen esetben a tagországoknak – felelősséget kell vállalniuk önmagukért és saját fejlődésükért. Ugyanakkor, közösségi szinten valósul meg az esélyegyenlőségért való küzdelem elve: a kohéziós- és regionális alapok arról szólnak, hogy azok, akiknek segítségre van szükségük az önfelzárkózáshoz, megkaphatják a közösségtől.

A 2.) számú hipotézist továbbá az ordoliberalizmus gazdaságstratégiai és társadalomszervezési elemzése igazolja. A piac kompatibilis beavatkozások azt segítik, hogy a gazdaság szereplői a piaczgazdaság feltételei mellett, ugyanakkor egy rendezett keretrendszerben végezhetik tevékenységüket. A tisztességtelen piaci magatartás kiszűrése, a hátrányból indulók állami segítése, a központi fiskális és monetáris fegyelem őrzése azt garantálják, hogy – szemben a szabályozatlan piaccal – a piaci kudarcok lehető legjobb szűrése mellett, nem a „szabad-”, hanem a „tökéletes verseny” gyakorlati formája adja a gazdaság alapját.

A 2.) számú hipotézist igazoló tételek alapján elfogadható az 1.) számú hipotézis.

Az ordoliberalizmus négyévtizedes korszaka empirikus kutatásként is felfogható, amely bizonyítja, hogy a klasszikus liberális elvek gyakorlatban való megvalósulását lehet segíteni, jó válaszokat adni az olyan kihívásokra, mint a kirekesztés által teremtett morális válság, a társadalmi szakadékok, a munkanélküliség és az infláció együttesen jelenlévő magas rátája, vagy az elesett társadalmi csoportok jogérvényesítő képességének szociális helyzetből fakadó korlátozottsága. A XXI. századi liberális irány nem homogén. A felsorolt kihívásokra különböző válaszok adhatók, a dolgozat azonban azért született, hogy felvázoljon egy lehetséges irányt, ami az ordoliberalizmus sikereire való hivatkozással vitaanyagként szolgálhat.

Az értekezés két ponttal tartozik még az olvasónak: annak bizonyításával, hogy az erényesség tanítható, és található olyan módszer, amiben a modern kor embere ezeket úgy tudja elsajátítani, hogy azután a mindennapjai szerves részeként, észrevétlenül viselkedik erényesen. A nagy intézményrendszerek felépítése mellett, az értékrend és az értékrend sikeres átadásának képessége is szükséges a XXI. századi kihívásokra adott válaszok megtalálásához.

A dolgozat nem pusztán terjedelmi korlátokból eredően nem tud részletesen kitérni pedagógiai módszerek elemzésére, azonban egyetlen olyan esetet említenék, amelyben napjaink gyermekei közelebb kerültek az erényes viselkedéshez, egy empirikus kutatás alapján.

A társadalomszervezés egyik legfontosabb intézménye az iskola. Mivel a vezetés, az erkölcs és a tudomány kéz a kézben járása elengedhetetlen egy sikeres társadalom kiépítéséhez, olyan iskolára van szükség, ahol mindhárom egyszerre van jelen. A tolerancia-eszme, a globális kihívások és társadalmi válságok miatt való megkérdőjelezése veszélyt jelent a társadalom egészére, emiatt fontos, hogy a társadalomszervezést az alaperények mentén kezdjék el, így kiszűrhetők a tolerancia-eszme lényegéből eredő saját korlátok, és kirekeszthetők a társadalom rombolására tett kísérletek: kiszűrhető, hogy az értékrend nélküli erő kerekedjen felül egy közösség életében.

Az iskola szerepe az államigazgatás keretein belül, a társadalomszervezési ajánlat értékrendjének és a mindennapi életben használatos tudás átadásában fogható meg. Ezek közül, az értékrend hosszú távú stabilitása, a mindenkor fennálló állami intézményrendszert is ellenőrzi, ugyanakkor, az intézményrendszer feladata az értékrend feletti örökös is. Az értékrend így eszköz és cél is egyúttal.

A dolgozat írása közben arra a felismerésre jutottam, hogy a piaci intézményrendszer kiépítése társadalomszervezői szándék, ugyanakkor döntően befolyásolja a piaci szereplők egymáshoz való viszonyát is.

III.A DOLGOZAT ÖSSZEFOGLALÓ LEÍRÁSA

III.1. A liberális eszmerendszer eszmetörténeti összefoglalója, megújulási kísérletei és eszmetörténeti korszakai

Az eszmerendszer történetének négyes tagolását tartom célszerűnek, a klasszikus liberalizmust, a XIX. századi liberalizmust, a – későn kezdődött és több eszmetörténeti alfejezetre bomló – XX. századi liberalizmust, valamint az újliberalizmust különböztetem meg egymástól.

Az újliberalizmus – a dolgozat felfogása szerint – jelenleg zajló eszmetörténeti fordulópont miatt, egyelőre pontos definícióra vár. Ugyanakkor már az 1938-as Lippmann-konferencián

kirajzolódott egy szociálliberális irány, melyet nevezhetünk újliberalizmusnak, és amely a később új gazdaságstratégiai tervezői korszakot megalapozó ordoliberalizmussal rokon.

Fontos megállapítani, hogy a liberális eszmerendszer elméleti és gyakorlati képviselői, gyakorta követték el azt a hibát, hogy nem definiálták önmagukat megfelelő pontossággal, emiatt viszont jelen dolgozat szerzőjeként, több esetben is definícióalkotást és konkrétumok megfogalmazását tartottam fontosnak. Ugyanúgy igaz ez a klasszikus liberalizmusra, a XIX. századi liberalizmusra, a XX. századi liberalizmusra, a neoliberalizmusra és az ordoliberalizmusra, mint az általam újliberalizmusnak nevezett irányra.

Az ordoliberalizmus és a neoliberalizmus évtizedeken át egymás mellett, párhuzamosan létezett, előbbi a II. világháborút követő Nyugat-Németország, utóbbi főképp az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság gazdaságstratégiai tervezését és társadalomszervezését alapozta meg.

Az ordoliberalizmus egy olyan részkorszakot teremtett a XX. századi liberalizmus történetében, amely gazdasági értelemben sosem látott fellendülést, társadalmi értelemben jogegyenlőséget és az egyes csoportok közti békét hozta el, a társadalom szerencsétlenül járt tagjai számára pedig kezet nyújtott, és nem hagyta őket elveszni. A neoliberalizmus – amely a konkrét politikai gyakorlatban tagadta, hogy ő maga ideológia volna, gyakorlati megvalósítói pedig megtettesült ésszerűségként definiálták –, bár a tőle várt gazdasági növekedést elhozta, mégiscsak ésszerűtlen világot teremtett. Olyan gépezetet épített ki a világpiacon – így az Európai Gazdasági Közösség, később pedig az EU piacán is –, amely amellet, hogy nem volt képes sem előre jelezni, sem megakadályozni, sem kezelni a 2008 III. negyedévében kezdődő világgazdasági válságot, emellet nem sarkalt felelősségvállalásra. A dolgozat amellet érvel, hogy ez önmagában még nem ok a neoliberalizmus korszakának lezárulására, azonban a korszak lezárulása nyilvánvalóvá a világ legnagyobb nemzetközi pénzügyi szervezetei számára is ekkor vált.

A dolgozat amellet is érvel, hogy a neoliberalizmus korszakának lezárulása nem jelenti az eszmerendszer bukását, és az ordoliberalizmus – végső soron a klasszikus liberalizmus – elveihez való visszatéréssel releváns válaszokat találhatunk a jelenkor kihívásaira.

III.2. Egy sikeres eszmetörténeti korszak: az ordoliberalizmus

A freiburgi iskola elvetette a *laissez faire* elvét, és előtérbe helyezte az emberiességi szempontokat. A német *Wirtschaftswunder* (Gazdasági csoda) alapját az a törekvés adta, hogy a piacot és a szociális hálót egyszerre rendezzék, noha e célokat nem egyszerű integrálni: Walter Eucken (1952) fogalmazta meg ezt a célrendszert a „*Rendek Interdependenciájaként*”.

(Interdependenz der Ordnungen) (Eucken 1952, 1990 p. 183 in Dardot-Laval, 2013.) egyedülálló sikerei mellett olyan szociális háló épült a Német Szövetségi Köztársaságban, melynek alapjai a mai napig részét képezik német gazdaságtervezők elméleti kereteinek. (Lorch, 2013.)

A neoliberalizmus, főképp a szolidaritás és a társadalmi szintű felelősségvállalás, a szociális háló eliminálása miatt, rengeteg kritikát zúdított magára. Vele szemben a freiburgi iskola által létrehozott ordoliberalizmus éppen hogy egy stabil, modern jóléti államot hozott létre, fenntartható fejlődéssel kombinálva, amely a modernizációt és a társadalom széles rétegeinek felemelkedését is magával hozta, tette mindezt az emberi méltóság mindenekfölött való mivoltának elismerésével, sőt, feltehetőleg éppen miatta. (Grundgesetz für die BRD, 1949.)

A „*gazdasági szabadság eszménye*” (Hayek, 1951.) nem pusztán növekedést, jólétet, de méltóságot is hozott németek millióinak, a vasfüggönyön túl. A „*liberális reneszánsz*” indulása már korábban megkezdődött. Walter Lippman, 1937-ben publikált cikket, melyben a klasszikus liberalizmus eszményeinek megerősítése mellett tesz hitet. Ez a cikk, majd később az 1938-ban rendezett Lippman-konferencia megteremtette a liberalizmus megújulásának lehetőségeit. (Dardot-Laval, 2013.) E lehetőséggel nemzetgazdaságok, filozófusok, közgazdászok és jogászok egymástól eltérő módon éltek. A Német Szövetségi Köztársaságban egy olyan irányzat született, amely közel hozta a polgárokhoz a klasszikus liberális elveket, elkezdte kiszűrni a tisztességtelen piaci magatartást, felemelni igyekezett az addig elfeledett társadalmi csoportokat, és alapvető jogi – nem pedig szociális – kérdésként tekintett a szegénység legmélyebb szintjeinek felszámolására.

A szándék, hogy „*szüntessük meg a szegények és a gazdagok közötti ellenségeséget*” valamint hogy „*a verseny segítségével elérhető a haladás és a nyereség – a szó legjobb értelmében vett társadalmisítása, és amellet fenntartható az egyén teljesítményre törekvése is*” (Erhardt, 1957, 1990. p. 7.), alapjaiban változtatta meg a háború utáni Németországot. A gazdaság termelékenységének erősítése és a társadalmi igazságosság megteremtése egyszerre volt cél az ordoliberalizmus megteremtőinél. A verseny akadályozásának kritikája már az alap gondolatok közt megjelenik, a klasszikus liberális elveknek megfelelően nem azt tűzi ki célul, hogy az állam magára hagyja a gazdaságot, hanem azt, hogy az egyén önrendelkezését és alapvető jogait ne sértse működésével. Erhardt szembenézett azzal, hogy a kor társadalmi viszonyai közt nem elképzelhető az állami szerepvállalás lényeges csökkentése, ugyanakkor az adócsökkentés célját ennek ellenére kitűzték.

Erhardt úgy látta: azoknak, akik önhibájukon kívül nem képesek a termelésben részt venni (idősek, betegek, a háború kárvallottjai), szolidaritásból segíteni kell, hogy méltó színvonalon

élhessenek. Lemondanak az osztályharcról, és maguk mögött hagyják azt a gazdasági rendszert, amely nem tiszteli az emberi méltóságot és a polgárok jogait. A szabadverseny gazdaság mellett teszik le a voksukat, az alapvető szabadságjogok kiterjesztése mellett kívánnak versenyt teremteni.

Ez a szemlélet a mai napig meglátszik a Német Szövetségi Köztársaság gazdaságán: a gazdaság dinamizmusát alapvetően a túlsúlyban levő kis- és középvállalatok adják, de szép számmal akadnak egyéni vállalkozók, mikrovállalkozások is. Az ötvenes években felvázolt gazdaságszerkezeti alapoknak mind a mai napig erős hatása van a Német Szövetségi Köztársaság gazdaságára. *„Az e témakörben a 2016. évre adattal rendelkező 24 uniós tagország közül az egy kkv-ra (kevesebb mint 250 főt foglalkoztató vállalkozásra) jutó átlagos árbevétel és hozzáadott érték Németországban és Ausztriában volt a legkiemelkedőbb, összefüggésben a kkv-k ezen országokban betöltött kiugró szerepével.”*² (KSH, 2018.)

Az '50-es évek ordoliberalis törekvései nem pusztán a vállalkozás szabadságának kiterjesztésében járt élen, de a demokrácia és a piaci folyamatok fogyasztói oldalának szempontjából is. *„A fogyasztás szabadságát biztosító demokratikus alapjog logikus kiegészítése a vállalkozás szabadsága, hogy azt termelje vagy azt szüntesse meg, ami számára a piac adottságaiból, azaz az összes egyén szükségleteinek megnyilvánulásából szükségesnek vagy eredményesnek ígérkezik.”* (...) *„A demokrácia és a szabad gazdaság logikailag éppúgy összetartoznak, mint a diktatúra és az államilag irányított gazdaság.”* (Erhardt, 1957, 1990. p. 11.)

A keretrendszer tartalmazta a verseny szociális háttérének meghatározását is. Azért fontos erről beszélni, mert a „*gazdasági humanizmus*” értékeinek megfelelően, szükség volt még egy tartópillérre, amely a társadalmat szervezi, és amely előremozdítja a piaci folyamatokat. Röpke a gyengék és elesettek mellett érvel, és az ordoliberalizmus többi képviselőjével közösen, olyan rendszert hozott létre, amelyben a gazdaság produktivitásához hozzáadni képtelen polgárokról gondoskodik a közösség. A kis- és középvállalatok fejlődését szolgáló gazdaságstratégiai tervezéssel egyúttal a német gazdaság hosszútávú rugalmasságát is előkészítette. Társadalmi víziójának eszményképeként egy olyan falut nevezett meg, amely fölött egy kastély őrökdi. Az ordoliberalizmus nem pusztán társadalomszervezési alapelvek radikális változtatását volt hivatott véghezvinni, de a gazdaságstratégiai tervezés sikerét is megalapozta. A Német Szövetségi Köztársaság 1950 és 1959 közt produkált növekedése egyedülálló volt. Évente

² <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kkv18.pdf>

átlagosan 8 százaléknyi gazdasági növekedést produkáltak, és egyetlen évtized alatt megduplázták a nemzetgazdaság teljesítményét. (Eichengreen-Ritschl, 2008)³

A német gazdasági csoda több ciklusra osztható. Az első valószínűleg már 1950 előtt elkezdődött, és 1958-ig tartott, nevezhető akár az új gazdasági rend megalapozó fázisának is. A produktivitás és a GDP gyorsan nőtt ezekben az években, a munkanélküliség dinamikusan csökkent, az infláció alacsonyan maradt. A következő ciklust 1959 és 1967 között találjuk, amikor változatlanul gyorsan növekvő produktivitás, gyors GDP-növekedés volt tapasztalható, emellett pedig stabilizálódott a teljes foglalkoztatottság, igaz, az inflációs ráta némiképp már növekedett. (Bush-Land, 2009. p. 7.)

A harmadik ciklus a már 1967-ben is érezhető krízissel kezdődött, amely a II. világháború óta először rengette meg a Német Szövetségi Köztársaság gazdaságát és politikai folyamatait. 1967 és 1975 között még találunk 6 százaléknyi gazdasági növekedést, azonban az 1973-as olajválság Nyugat-Németországban is éreztette a hatását: az NSZK-ba is bekúszott a dekonjunktúra. A háború után először nőtt 3 százalék fölé a munkanélküliségi ráta, a következő időszakban pedig elkezdődött „*a tömeges munkanélküliség időszaka*”. Az 1976-tól 1982-ig tartó időszakban mutatott némi erősödést a gazdaság, de 1980 és 1983 között az ipar teljesítménye 6 százalékkal szűkült. A '80-as évek végére összeszedte magát a gazdaság, újfent 4 és 5 százalék közé hozta a gazdasági növekedést (Bush-Land, 2009. p. 7.), ezt követően pedig bekövetkezett a német újraegyesítés, ami már alapvetően más kihívásokat tartogatott, és szigorúan véve, nehéz a korábbi korszakkal együtt elemezni – ezt a dolgozatban nem is teszem. A fentiek azonban még nem lettek volna elegendőek ahhoz, hogy tömegek jólétéhez és jólétéhez vezessen.

IV. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A dolgozat eszmetörténeti és gazdaságstratégiai elemzésen keresztül rámutat arra, hogy a jelenkor kihívásait az ordoliberalizmus elvein szervezett társadalom és gazdaság képes volna kezelni. A hipotézisek ezek alapján elfogadhatók, reményeim szerint a dolgozat hozzájárulhat ahhoz a vitához, hogy a neoliberalizmus korszakának lezárulása jelenti-e a liberális eszmerendszer végét.

Amellett érvelek, hogy egyértelműen nem, és amellett is érvelek, hogy a jelenkor kihívásai rendkívül hasonlóak azokhoz, amelyekkel a II. világháborút követő Nyugat-Németország szembenézett, sőt, a háború előtti korszak és a háború éveivel jóval nagyobb morális válságot, a

³ <http://www.lse.ac.uk/Economic-History/Assets/Documents/WorkingPapers/Economic-History/2008/WP113.pdf>

világégés pedig sok nemzetgazdaság számára kezelhetetlen visszaesést eredményezett. Mivel az NSZK nem pusztán használta a Marshall-segélyt, hanem egy új gazdasági keretrendszert is életbe léptetett, amely a gazdaság dinamizálását készítette elő, nem vártan gyorsan jelentkeztek az első eredmények.

A Harmadik Birodalommal való leszámolás minden értelemben megrongálta az országot, úgy infrastrukturálisan, mint gazdaságilag, társadalmilag és politikailag. A német háztartások 20 százalékát teljesen lerombolták. A fejenkénti élelmiszertermelés 1947-ben mindössze az 1938-as adatok 51%-át hozta, a dolgozókorú férfiak jelentős hányadát megölték, másik részük olyan súlyosan megsebesült, hogy átmenetileg – vagy sok esetben véglegesen – munkaképtelenné vált. (Henderson, 2018.)⁴

1952-ben és '53-ban a lakásépítési törvény jelentősen hozzájárult az építőipar növekedéséhez, az elkészült lakások számát 16,9%-kal sikerült növelni. Ennek következményeként 1953 derekán a nem önálló foglalkoztatottak 10%-a az építőiparban dolgozott. A külkereskedelmi mérleg egyenlegét is rövid idő alatt sikerült javítani: 1949-ben még 3 milliárd márkányi deficitet mutatott, 1951-ben ez az összeg már csak 149 milliós mínuszban volt, a következő évben pedig már jelentős szufficittel, 705,9 millió márkával. (Erhardt, 1957, 1990, p. 49.)

A német gazdasági csoda kifejezés nem véletlen. Mialatt a gazdaságstratégiai tervezők az 1952-re befejeződött Marshall-segélyt hosszútávra szóló stratégiaalkotásra is használták, olyan makroadatokkal szembesültek, amelyeket nem mertek tervezni korábban. A 106 millió dolláros segélyt követően további 98,6 millió dollárt biztosított a Német Szövetségi Köztársaságnak, e kettő mellett, az új gazdaságstratégiai tervezés azonban nem várt pozitív fordulatot hozott a gazdaságban. Míg az ipari termelést az 1936-os szint 110%-ában állapították meg 1952 és '53 fordulójára, a tényleges adatok 145,5%-ot mutattak. Ugyanerre az évre az 1936-os életszínvonalnál 20%-kal vártak kevesebbet, de tévedtek: a nyugat-német polgárok az egyötödnyi veszteség helyett már eddigre 7,68%-os növekedést realizáltak. (Erhardt, 1957, 1990.)

Ezek alapján okkal hihetjük ma is, hogy a hasonló társadalmi kihívások kezelését az ordoliberalizmus társadalomszervezési alapelvei, a gazdasági válságot pedig a gazdaságstratégiai tervezésre felállított keretrendszere képes volna kezelni.

A kutatás során nem várt eredményekkel is találkoztam. Eredetileg csak azt szerettem volna bizonyítani, hogy a liberalizmus nem bukásához, hanem eszmetörténeti fordulópontjához érkezett, és keretrendszerén belül felvázolható egy olyan új eszmetörténeti korszak

⁴ <https://www.econlib.org/library/Enc/GermanEconomicMiracle.html>

társadalomszervezési ajánlata és gazdaságstratégiai tervezése, amely releváns válaszokat ad a jelenkor kihívásaira. Azt tapasztaltam azonban, hogy ennél jóval több felismerést tehetek a liberalizmus történetének és eszmetörténeti korszakainak elemzése nyomán. Ezek alapján ugyanis az eszmerendszer azokban az időszakokban volt a legsikeresebb, és azokban az időszakokban tudta sikeressé tenni a társadalmat is, amikor társadalomszervezési alapelvei közt kulcselemként szerepelt az erkölcs. Emiatt, közvetlenül a tézistervezet munkahelyi vitája után, úgy határoztam, hogy az eredeti cím helyett, amely úgy hangzott: *„A liberális eszmerendszer gazdaságpolitikai implikációi a XXI. században”*, azt a címet adom a dolgozatnak, hogy *„A liberalizmus gazdaságelméleti hagyományai, különös tekintettel az etikai megalapozásra”*. Ez a megállapítás, természetesen együtt járt a dolgozat utolsó fejezetének és konklúziójának átdolgozásával is. Ennek oka az, hogy nem hittem volna, de szinte minden elemzésem ugyanazt igazolta: az etikai megalapozás rendkívül fontos eleme a társadalomszervezésnek, így ezt az elemet hangsúlyozva, a dolgozat talán értékesebb vitaanyagként szolgálhat a tudományos közösségben, mint amit eredetileg tervezni mertem.

V. FŐBB HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE

Benczes, I. (2016): *A washingtoni konszenzus és a nemzetközi pénzügyi szervezetek*, Köz-Gazdaság, 2013 (3), pp. 107-123.)

Blahó A. – Benczes I. (2002): „A nemzetközi gazdasági diplomácia fő kérdései a XX. század végén” in: Blahó A. (szerk.): *Világgazdaságtan 2*. Budapest: Aula Kiadó

Bush, U. – Land, R. (2009): *Deutschland zwischen 1950 und 2009 – Wirtschaftsentwicklung und Teilhabe* (Der Teilhabekapitalismus und sein Ende, Entwurf Okt. 2009) <http://www.rla-texte.de/texte/2%20a%20SOEB/SOEB%20Makro%20Okt%202009-12-01%20busch%20land.pdf>

Dardot, P. - Laval, C (2013): *A globálrezon, a neoliberalizmus múltja és jelene*, EgyKettő kiadó, Budapest

Deneen, P. J. (2018): *A liberalizmus kudarca*, Institute for Advanced Studies in Culture, University of Virginia, ISBN: 978-963-433-558-0

Duménil, G. – Lévy D. (2013): *The Crisis of Neoliberalism*. Harvard University Press, Cambridge

Erhard, L. (1993): *Jólétet mindenkinek*. Konrad Adenauer Alapítvány Budapesti Képviselője, Budapest ISBN: 9630438283

Eucken, Walter (1948): *Das ordnungspolitische Problem*, in: ORDO 1, S. 56–90.

Fekete, L. (1997): *Adam Smith Nemzetek gazdagsága és a felvilágosodás filozófiája*. Department of Microeconomics, Budapest University of Economic Sciences

Formanti, R. L. (2004): *The Theory of Free International Trade*. Economic Insights, 9(2)

Fukuyama, F. (2014): *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest

Gyurácz, F. (2017): „Populizmus”, 2016-17. Hitel – Kérdez az idő, Hitel Irodalmi és Társadalmi Folyóirat 30(12) 3-26.

Hayek, F. A. (1996): *Individualism and Economic Order*. University of Chicago Press, Chicago

Harvey, D. (2007): *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford, ISBN: 0199283273

Henderson, D. R. (2018): *The German Economic Miracle*, The Concise Encyclopedia of Economics, Library of Economics and Liberty

Heywood, A. (2003): *Political Ideologies: An Introduction*. 3rd edition. New York: Palgrave Macmillan

Hobbes, T. (1970): *Leviatán*. Magyar Helikon, 1970.

Hodder, N. (2019): *Wirtschaftswunder: A Study into the Causes and Catalysts of the German Economic Miracle*, Liberty University

Huntington, S. P. (1998): *Civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Kiadó Budapest

Hume, D. (1748, 2014): *Tanulmány az emberi értelemről*, a fordítás online elérhető: <https://www.scribd.com/document/237239070/Hume-Tanulmany-Az-Emberi-Ertelemr%C5%911> Lekérdezve: 2019. november

Hayek, F. A. (1967): *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London: Routledge and Kegan Paul

Kant, I. (2015): *Az örök béke*. Digi-Book Magyarország kiadó ISBN 978-963-398-191-7 EPUB <https://play.google.com/books/reader?id=IKVUCwAAQBAJ&hl=hu&pg=GBS.PT2>

Kant, I. (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése - A gyakorlati ész kritikája - Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat kiadó, Budapest ISBN: 963-282-477-6

Kis, J. (2014): *Mi a liberalizmus?* Kalligram Kiadó, Pozsony 676-694

Lenygel, Gy. – Szántó, Z. (2005): *A gazdasági élet szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest

Locke, J. (1914): *Gondolatok a nevelésről*. https://uni-eszterhazy.hu/hefoppalyazat/nevtort/18_john_locke_gondolatok_a_nevelsrl.html Lekérdezve: 2020.04.21.

Locke, J. (1986): *Értekezés a polgári kormányzatról*, Gondolat könyvkiadó, Budapest, ISBN: 963-281-710-9

Ludassy, M. (1991): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai I-II*. Atlantisz könyvkiadó, ISBN: 0729002012711

Mill, J. S. (1848): *Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*. <http://www.econlib.org/library/Mill/mlP49.html>

Moravcsik, A. (2003): *Liberal International Relations Theory: A Scientific Assessment*. Elman, C., Fendius Elman, M.: *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*. MIT Press, Cambridge, 159-204.

Röpke, W. (2000): *Emberséges társadalom - Emberséges gazdaság*. Aula Kiadó, Budapest – szerkesztette: J. Horváth

Schumpeter, J. A. (1954): *History of Economic Analysis*. Oxford University Press, New York

Simai, M. (2016): *A harmadik évezred nyitánya*, Corvina kiadó, Budapest, ISBN: 978 963 13 6385 2

Smith, A. (1776, 1977): *Wealth of Nations* vol. 1., vol. 2., The University of Chicago, ISBN: 0226763749

Smith, A. (1776, 2011): *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*, Napvilág kiadó, Budapest, ISBN: 9789633380505

Smith, S. – Booth, K. – Zalewski, M. (1996): *International Theory: Positivism an Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge

Vezzali, L. – Stathi, S. – Giovannini, D. – Capozza, D. –Trifiletti, E. (2015): *The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice*. *Journal of Applied Social Psychology*, 45(2), 105–121. <https://doi.org/10.1111/jasp.12279>

VI. A TÉMÁBAN ÍRT SAJÁT PUBLIKÁCIÓK

Bósz, A. (2016): *A continental European Union* In Hodun, M.: *The F Word: Europe after Brexit*, 51-54. ISBN: 978-83-936110-1-0

Bósz, A. (2016): *Az Európai Unió és a liberális eszmerendszer.* *Köz-gazdaság*, 11. évf. II., 171-191. ISSN: 1788-0696

Bósz, A. (2017): *Harmonising liberalism and realism in the theory of international relations.* *Economic Review* 46. évf. III., 199-219. ISSN 0323-262X

Bósz, A. (2017): *Mi következnek a neoliberalizmus után?* In Keresztes, G.: *Tavaszi Szél = Spring Wind 2017 [tanulmánykötet] II., Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), Budapest,* 178-187. ISBN: 978-615-5586-18-7

Bósz, A. (2017): *Politikai rendszerek háborúja – Csillagok közt a jövőnk?* *Politikatudományi szemle* 26. évf. II., 151-158. ISSN 1216-1438 (Nyomtatott) ISSN 2064-6550 (Online)

Bósz, A. (2017): *Szabadpiac elméletek, szabadkereskedelmi megállapodások és az V. európai korridor szerepei.* *Létünk*, 47. évf. III., 139-158. ISSN: 0350-4158

Bósz, A. (2020): *A fenntarthatóság és az új generáció szemlélete.* *Köz-gazdaság* 15. évf. I., 109-121. ISSN: 1788-0696

Előkészületben:

The Moral as the main Principle of the Liberal Economic Thinking, *Köz-gazdaság* (Review of Economic Theory and Policy) Várható megjelenés: 2021. évi második szám